

Милана Л. Додиг¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Одсек за филологију
Катедра за романистику
ORCID: 0000-0001-8409-9498

ЈЕЗИК И ТОТАЛИТАРИЗАМ У РОМАНУ ДАНИЛА КИША ГРОБНИЦА ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА

Овај рад истражује језик и представљање тоталитарних система у роману *Гробница за Бориса Давидовича* Данила Киша. Анализом књижевних техника и језичких промена у делу, указујемо на то како Киш кроз свој „нови” језик разобличава тоталитарне системе као што су стаљинизам и нацизам. Рад показује како се језик користи као средство отпора, али и као алат за приказивање механизма власти, репресије и жртвовања у систему тоталитаризма. Посебна пажња посвећује се техникама попут коришћења метафора, игре речима али и директних оптужби, које појачавају антитоталитаристичку поруку и стварају савремени језички репертоар који дочарава ужасе и последице тоталитарних режима.

Кључне речи: језик, књижевност, идеологија, тоталитаризам, репресија, отпор, жртва, Данило Киш

1. УВОД

Новеле у књизи *Гробница за Бориса Давидовича*, настале на основу споја чињеница и имагинације, сурове историје и сугестивног приповедања, говоре о страдањима у комунистичким гулазима² у Совјетском Савезу. Кишова књига представља свеобухватну причу о ужасном искуству живота у условима историјског и тоталитарног режима у другој половини 20. века. Тоталитаризам је систем који контролише све области живота својих поданика: капитал, рад, производњу, потрошњу, трговину, индустрију, земљорадњу, религију, васпитање, уметност, књижевност, науку, медије, спорт, јавне установе, па чак и породични живот. Два доминантна система 20. века јесу нацизам и стаљинизам, и човек је у рукама ових режима постао играчка. Први је Кишу убио отац, док га је други приморао на стална скитања на релацији Париз – Београд и увео га у континуирани сукоб са „заштитницима” језика на коме је писао.

У овом раду настојимо да прикажемо деловање сила насиља, како нацизма тако и стаљинизма, кроз језик романа *Гробница за Бориса*

¹ dodigmilana@filum.kg.ac.rs

² Владаина агенција која је управљала главним совјетским системом логора за принудни рад.

Давидовича, као и кроз Кишов „нов” језик. Све што се дешава у оквиру културолошких, историјских, и других аспеката одвија се унутар језика. Киш није морао да следи Фукоов савет: „Ако писци неће да проговоре, натерајмо их!” (Ribar 2019: 57), јер он у свом ремек-делу отворено говори и пише о жртвама тоталитаризама, а и сам је био жртва истих.

2. КИШОВ „НОВ” ЈЕЗИК И ТОТАЛИТАРИЗАМ

Данило Киш је 1976. године објавио збирку приповедака под називом *Гробница за Бориса Давидовича*, у којој су јасно изражене црте нове школе. Локална боја и тематика (стварносна проза), које је неговала школа седамдесетих година, уступиле су место европској, преовлађујућој школи писања која се бавила темама као што су: погубни утицај тоталитаризама на појединца – човек као играчка у рукама свемоћних носилаца система. Књижевност је била довољна да опише тај свет у којем је сагоревало и тело и душа човека. Тоталитарни систем није био непознат ни у нашој земљи ни у нашој књижевности. Повреда друштвеног система, макар и посредна или асоцијативна, била је непојмљива и уследио је „рат”. Занимљив је начин на који се покушала легитимисати хајка привидно усмерена на само једнога човека, али иза које се крио покушај насилног ућуткивања целе генерације књижевника, која се усудила проговорити о темама које су до тада представљале апсолутни табу³. Дискусија је пребачена на етичку димензију уз настојање да се дискредитује писац као неморалан, који се кити „огрлицом од туђих бисера”⁴. Кишу су књижевни критичари замерали недовољно познавање српског језика и дијалеката, претерано коришћење израза из страних језика, затим презаступљеност цитата. Речју, замерили су му ерудитност што представља најважнију врлину његовог дела. Поступак цитирања чак је дефинисан као преписивање, због чега је Киш морао да брани своју уметност полемичком књигом *Час анаџиомије*. Такође, Киш никада није крио да је његов стваралачки манир резултат прерађених текстова: „Ја сам, дакле, писац који је свестан [...] да је свака књига дијалог са претходним књигама, да је свака реченица одјек неке друге реченице.” (Kiš 1978: 17) Техника цитирања и монтаже која спаја документарно и имагинарно, то „ново” што Киш користи, позната је у страним књижевностима, нарочито у Борхесовом делу. Међутим, овај приступ није наишао на разумевање дела књижевне критике. Зашто?

Теоријски, напади на оно ново у Кишовој поезији били су само параван иза којег се крио дубоки идеолошки сукоб. Нове уметничке форме најављују промену система и траже начин да изразе нови сензибилитет, који се рађа на рушевинама претходних. Међутим, још увек

3 У те се генерације убрајају писци попут Мирка Ковача, Борислава Пекића или Филипа Давида, али и они који су, бавећи се истим темама, користили поетички поступак дијаметрално супротан од Кишовог, попут Драгослава Михаиловића.

4 Наслов новинског чланка који је објавио Драгољуб Голубовић оптужујући Киша за плагијат.

тињају окамењене форме које прате стари систем, чији носиоци у новом виде претњу и губитак позиције власти како на духовном тако и на физичком плану. „Сада мене оптужују да 'кољем' то јадно јагње стаљинизма које је већ заклано” (*ibid.* 19), писао је Киш указујући на један од разлога напада на његову књигу *Гробница за Бориса Давидовича*, а у суштини, и главни. Писци који су се служили устаљеном књижевном праксом, као и тадашња критика, нису му могли опростити што је разоткрио онај други, стаљинистички апсолутизам документованим чињеницама. „Нисам могао, по принципу следе мрље, да превидим тај други апсолутизам” (*ibid.* 67), бранио је Киш свој рад и право писца да говори и о другим облицима зла. Зашто Киш користи технику цитирања, документације и чињеница? Управо на тај начин ствара поверење код читалаца у његову објективност и информисаност као писца. Поред тога, упућујући на друге текстове, убедљиво обликује читаоцу истину о стаљинизму као слици крваве кланице 20. века, што потврђују и други писци који су се бавили истим темама. Истина је реч која не постоји у речнику тоталитаризма. Истина која исијава из његове књиге осликава оно најболније у тоталитарном систему: судбине зароњене од почетка у заборав, тугу тихих трагедија, мучну љубав према људима без имена и без гроба. Заборав је у основи делања тоталитаристичког апарата. Заборав, којим се тоталитарна историја чува од истине о себи самој (Bošković 2008a: 57).

3. ЈЕЗИК И ТОТАЛИТАРИЗАМ У ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА

У горенаведеном тексту представили смо начин обрачунавања власти тоталитарних интенција према Кишу као писцу, његовом новом језику и техници коју износи тадашњој књижевној јавности, као и разлоге писца за такве поступке, што је битно за наш рад. Сада ћемо покушати да прикажемо, путем појединачног анализирања новела из *Гробнице за Бориса Давидовича*, како Киш огољује и представља дејства тоталитаристичког апарата.

3.1. „Нож са дршком од ружиног дрвета”

У уводном делу писац каже да „прича која се рађа у сумњи и недоумици, има једину несрећу (неки то зову срећом) што је истинита...” (Киш 1987: 5). Ради се о сумњи у идеологизовану, лакирану истину о револуцији и револуционарима и недоумици пред документима с којима је писац суочен и у којима је записана стравична прича о главном јунаку и његовој жртви, а прича је истинита управо јер је документована. Фабуларну основу за ову новелу Киш је нашао код Штајнера у његовој књизи „7000 дана у Сибиру” (Delić 1997: 325). Главни јунак ове новеле је Микша (односно Мишка), калфа код јеврејског мајстора, реб Мендела. Код Штајнера је он месар и члан комунистичке партије. Микшу Киш назива

позитивним јунаком, који користи случај крађе реб Менделових кокошака да би му нанео љуту антисемитску увреду, саветујући му да лопова тражи међу Жидовима. Дакле, иронизује се и прави пародија о соцреалистичком идеалу позитивног јунака. Епизода с твором – Микша ће одрати живог твора и потом убити – представља заправо метафору, јер онај ко је спретан да ухвати живог твора (који се доводи у везу с Јеврејима) и на такав монструозан начин га усмрти биће најбољи егзекутор партијских пресуда, спреман да испуни и најсуровије задатке – убиство људи. Микшин партијски задатак је Хана Кшижевска, бесправно осумњичена за издају и осуђена на смртну казну следећим речима правог издајника, Ајмикеа: „Видећеш лице издајника. Само пази да те привид не превари; лице издајника може попримити изглед највеће праведности.” (Kiš 1987: 12) Ради се дакле о манипулацији фанатичним члановима партије од стране људи с врха. И Микша ће убити по партијској дужности и извући ће се. Међутим, издаће га партија и биће откривен као убица. „Ухапшен је новембра 1936. После девет месеци самице и ужасних мучења у којима су му избијени готово сви зуби и сломљена кључна кост” (Kiš 1987: 19), Микша ће све признати. Он је, дакле, најпре осуђен не због политичког убиства већ због „сумње” и „доказа” да је био агент Гестапоа (Bošković 2008b: 109), а после стандардног полицијског третмана у доба стаљинизма признаје све, и што јесте тачно и што није. Битна је и метафора зуба, јер упућује на безубе логораше, мучења и смрт у логорима. Даје нам логорске слике мртвих које опседају литературу и колективно памћење већ више од пола века (Bošković 2008b: 111).

3.2. „Крмача која прождире свој окош”

„Крмача која прождире свој окош” наслов је друге новеле Кишове књиге и већ у самом наслову можемо препознати чувени исказ – револуција која гута своју децу⁵. Главни јунак-жртва је Ирац Гоулд Верскојлс, добровољац у републиканској армији. И за ову причу Киш је фабуларну основу нашао код Штајнера, у једној страни дугој мемоарској белешци, и употпунио текстовима Борхеса и Жана Парија (Delić 1997: 332) с циљем да нас увери у истинитост судбине Верскојлса. Гоулд тражи рапорт код команданта батаљона и говори му: „Шифроване поруке доспевају у непожељне руке” (Kiš 1987: 28), и „шапне му нешто на уво. Командант [...] прати га до врата и тапше га по рамену као што се тапшу регрути и занесењаци. То је све.” (*ibid.*) И заиста то је све, та реч, шапат био је погубан за Верскојлса. Послат је на совјетски брод у ропство и смрт, а да то није ни знао. Сведоци смо дејства тих скривених, подмуклих сила репресивног механизма власти. Киш слика и ужасну смрт Верскојлса: „уморен

5 Када се у дискусији у Петербургу говорило о поукама револуције, историчар и политичар Модест Колеров је приметио да увек тако бива да сваки револуционар буде уништен од стране другог револуционара, тј. онај ко подигне оружје против свог и сам буде уништен од тог оружја. „Револуција гута своју децу”, то су речи активисте француске револуције Дантона пред смрт.

је новембра 1945. у Караганди, после неуспелог покушаја бекства. Његов залеђени голи леш, везан жицом, окренут наглавце, био је изложен пред логорским улазом као опомена онима који су сањали немогуће” (Kiš 1987: 36), као напомена како пролазе они који су издајници и који се супростављају режиму, они који нису комунисти⁶. У правом епилогу, у поглављу „Пост скриптум”, Киш нам открива да је Ирац проглашен за славног палог борца осам година пре своје стварне и неславне смрти у стаљинистичком логору. На основу Кишовог податка, можемо додати дефиницији тоталитаризма да тај систем контролише и режира саму смрт.

3.3. „Механички лавови”

У овој новели сазнајемо име особе која је Ирца Верскојлса преваром одвела на совјетски брод и послала на пут без повратка, а то је Чељустников, Кишов јунак изграђен на основу једне Штајнерове мемоарске белешке. Код Штајнера читамо да је он био стаљинистички уредник украјинских новина (Delić 1997: 340). Киш представља личност Чељустникова у поглављу „Онај други” и можемо рећи да је иронично оквалификован у чему видимо и став писца према стаљинистичким „механичким лавовима”. Како они функционишу?

Чељустников је, наиме, сарадник локалног листа и задужен је за питања културе и борбу против религије. Затичемо га у „великом племићком кревету у топлој соби” (Kiš 1987: 41) с уредниковом женом. Ни уредник ни Чељустников нису племићи. Можемо претпоставити онда да се ради о намештају бивших племића, који је доспео у стан конфискацијом и прерасподелом племићке имовине. Киш слика иронију која зрачи из супротности идеологије уредника и сарадника који наизменично лежу са истом женом у кревет племићког порекла. На звону телефона у пола два ноћу Чељустников се готово механички прво хвата за револвер, а потом ускоче у своје „чизме малинове боје”. Киш посебну пажњу посвећује опису тих чизама, које су једино што је издвојено из нереда у соби, сјајне и уредно наслоњене на кревет. Лав је савршени војник, увек спреман и у приправности, готово робот. Глас преко жице непогрешиво тражи Чељустникова. Режим никада не спава, не постоје тајне интимног живота његових људи, не може се нико сакрити, па тако ни наши љубавници. А увек су драгоцен подаци који се могу употребити против „својих људи”, када за то дође време. Примећујемо такође да се главне ствари припремају и дешавају ноћу. Ноћ је доба демона и делања стаљинистичких разорних сила; најчешће и време душевних ломљења логораша, време падова и потписивања признања (Delić 1997: 346). Лав добија задатак и не постоји задатак који он не може извршити. У року од четири сата рестаурираће цркву (наравно упосливши преко сто затвореника из логора), успешно се маскирати у свештеника и одрадiti задатак, односно превариће вођу француских радника, Едуара

6 Код Штајнера проналазимо да је Ирац изјавио команданту да је републиканац, добровољац, али комуниста није (Delić 1995: 333).

Ериоа чија је посета СССР-у од необичне важности, а који се противи прогањању свештеника. Занимљиви су записи обојице када при изласку из цркве затичу просјак: За Ериоа су просјаци „без сумње оно жилаво племе руских босјака и јуродивих који чињаху бизарну стару фауну старе Русије” (Kiš 1987: 64), док „наш лав” каже: „При изласку из цркве похапсили смо групу паразита који су се неким чудом ту сјатили, ваљда привучени мирисом тамјана.” (*ibid.*) Док Ерио тражи објашњење за просјак у традицији руске културе и усхићено говори о њој, Чељустников за све има идеолошко-политичко објашњење. Стичемо утисак као да је испрограмиран како да мисли, па су за њега просјаци паразити, мирис тамјана је нешто непожељно и опасно, јер привлачи паразите и њих треба одмах похапсити.

Лав је успешно обавио задатак, али силе ноћи никада не престају да делују, они драгоцени подаци против Чељустникова морају бити искоришћени. Опет једне ноћи непознати свезнајући глас ће рећи Чељустникову, као и увек кратко и прецизно: „Требају вас хитно у Рајком – кола чекају.” (*ibid.* 66) Механички лав је увек одан свом газди, дресеру, не слути ништа. Ухапшен је. После три месеца мучења, стандардног стаљинистичког третмана и уцена, Чељустников је потписао признање да је радио против совјетске власти. Добио је десет година у логору. Међутим, лавови се могу поново активирати и Чељустников постаје доушник, рехабилитован је 1958.

3.4. „Мађијско кружење карата”

Ова новела посвећена је Карлу Штајнеру чија је мемоарска проза и овог пута била подстицајна за Киша. У овој новели Киш представља атмосферу логорског живота политичких затвореника и сурових криминалаца. Судбина врхунских интелектуалаца, идеолога, доктора у логору зависи од хирова „Мајмуна” и „Орла”, и од карата у њиховим лоповским рукама. Живот у логору је за политичке затворенике двоструки пакао: играчке су у рукама праве власти и власти лопова и разбојника у логору. Тако ће др Таубе бити жртва краља подземља. Он ступа у политички живот као комунистички идејни радник и публициста с богатом библиографијом под мноштвом скривајућих псеудонима. Он је упозоравао свет на опасност: „Сабласт кружи Европом, сабласт фашизма.” (Kiš 1987: 75) Долази у Москву и Киш нам не даје много информација о његовом боравку тамо, чак и сам наглашава да је то најмање познато раздобље у животу др Таубеа, али додаје да су Таубеови у том периоду проживљавали сигурно душевне патње „нама непознате” (*ibid.* 79). После једног наизглед безначајног инцидента, др Таубе је ухапшен у повлашћено време у овој прози, у два сата и тридесет пет минута после поноћи. Пао је у канце власти, а потом ће пасти и скончати у канцама „Орла”, после једне карташке игре.

Треба још напоменути да ова новела има елементе криминалистичке приче, према јунацима и догађајима које дочарава, а још почиње

загонетком – убиством. Међутим, Киш је избегао могућност криминалне приче, дајући одмах информације о жртви и убици, препоручујући нам, на тај начин, да се криминални догађаји из „историје бешчашћа” 20. века, из историје логора, не могу писати као криминалне приче за забаву и разоноду (Delić 1997: 352).

3.5. „Гробница за Бориса Давидовича”

Ова новела представља животопис револуционара Бориса Давидовича Новског и на врло детаљан и прецизан начин описује функционисање стаљинистичког репресивног механизма. Киш се ослања на Штајнерове записе, затим Делић констатује да је Кишова А. Л. Рубина заправо Б. И. Рубина која је писала о случају свог брата Исака Иљича Рубина – случају који је био веома подстицајан за лик Бориса Давидовича, као и на запис Јакубовича о сопственом случају, односно на целокупну књигу Роја Медведева: *Стаљинизам* (Delić 1997: 354). Борис Давидович, дакле, представља синтезу више животних судбина о којима постоје историјска сведочења и приповедач задобија пуну пажњу и поверење код читалаца.

У уводном делу, његовом последњем пасусу, Киш нас подсећа на један „поштовања достојан обичај” Старих Грка: „онима који су изгорели, које су прогутали вулкани, које је затрпала лава, онима које су растргле дивље звери или прождрили морски пси, онима које су разнели лешинари у пустињи, градили су у њиховој отаџбини такозване кенотафе, празне гробнице, јер тело је ватра, вода или земља, а душа је алфа и омега и њој треба подићи светилиште.” (Kiš 1987: 96) Подвучене речи алудирају на немилосрдне силе насиља тоталитарног стаљинистичког режима. Ова новела, и целокупна књига, представља споменик и светилиште онима чији су гробови остали празни, непознати, онима који су живели и нестали у знаку судбине Бориса Давидовича, речју – жртвама тоталитаризма. Ово је и значајно место у погледу смисла књижевности: смисао једног дела може бити у томе да буде кенотаф, својеврстан празан гроб, борба са смрћу, памћење злочина, несреће и жртве (Delić 1997: 358).

Давидович је невероватна револуционарна величина, због своје несумњиве револуционарне страсти хапшен је чак тринаест пута. Следи судбоносно хапшење у Казахстану 23. децембра 1930. у два сата после поноћи – доба у коме се догађају готово сва хапшења у књизи, демонско доба. Хапшење се одиграва по устаљеном стаљинистичком сценарију: Борис Давидович ће бити „замоћен телефоном да хитно дође у канцеларију” (Kiš 1987: 116). Жртва сама долази на место свог хапшења одакле нема повратка, јер, једном оптуженог, пут води само у стаљинистички челични млин у који се упада без кривице и заслуге, према вољи неке моћне судбине која је изван домашаја жртве. Борис Давидович, дакле, не зна зашто је ухапшен, у чему је његова кривица нити познаје човека на основу чијег лажног сведочења и признања страда. Следе манипулативни механизми које прати сценарио судско-истражно-политичког театра московских процеса (Bošković 2008a: 83) у изведби иследника

Федјукина. Истражитељ нема за циљ да осветли истину и евентуалну кривицу жртве. Борис је крив већ због чињенице што је ухапшен, а на истражитељу је да га „увери у моралну дужност једног лажног признања” (Kiš 1987: 117). Циљ истраге је дакле, да се изрежира уверљива прича, чиста фикција, коју ће осумњичени да потпише као признање, окривљујући по правилу нове људе које или не познаје или зна а да ти људи немају никакве везе с његовим случајем. „И камен ће проговорити ако му се поломе зуби” (*ibid.* 119), каже Федјукин. Стаљинистички млин меље и меље људе док их не сломи, док не признају и потпишу крвави папир супротно својим уверењима и моралним начелима. Циљ оправдава средство, све је допуштено.

Борис Давидович се борио, ни помислио није на лажно признање, није га напуштао револуционарни морал и сматрао је својом дужношћу да сачува своје достојанство и достојанство лика револуционара. Издржао је саслушања у сточном вагону која су трајала сатима, дане и месеце у *йсетшарнику* – влажној каменој ћелији у којој се човек осећа као жив зазидан, као да је у сопственом гробу. Од њега је остала само „празна љуштура бића, гомила гњилог и намученог меса” (*ibid.* 120). Али, у његовом „угаслом погледу” могла је још увек да се прочита истрајна одлука, „да последњу страницу своје биографије испише својом вољом и при пуној свести” (*ibid.*).

Међутим, улог се повећава, Федјукин жртвује друге људске животе. Свака ноћ „одбијања сарадње” значиће један млади људски живот на души Бориса Давидовича: „Ако Новски не призна, убићемо те!”, виче Федјукин и извршава се речено, а сцене ће се и понављати (*ibid.* 122). Борис Давидович схвата тај паклени план: „сваки дан његова живота биће плаћен животом једног човека; савршенство његове биографије биће разорено, дело његова живота (његов живот) биће овим последњим страницама унакажено.” (*ibid.* 124) Челичном механизму није довољно сламање човека, треба га још и морално понизити, разорити му биографију, натерати га да сведочи против невиних људи (Рабинович). Борис Давидович је два пута покушао самоубиство, али су га затворске власти у томе спречиле. Не преостаје му ништа друго него да потпише признање, али такав текст који ће омогућити будућим историчарима да примете да је признање било изнуђено. Федјукин се побринуо и за сведоке, уценом и убиством наравно. Паресијана је уценио да сведочи против Бориса, а Тителхајму обећао да ће му поштедети кћерку, ако потпише лажно сведочење (кћерку која је већ у току истраге била убијена). Дакле, мора се по сваку цену сачувати „строгост и доследност револуционарне правде и оних који ту правду деле: јер боље је да страда истина једног јединог човека, једног сићушног организма, него да се због њега доведу у питање виши принципи и интереси” (*ibid.* 129).

Борис Давидович се коначно (привидно)⁷ ослобађа скоком у смрт „у кључалу текућу масу [...] нестане [...] глув на заповест, непокоран, слободан од вучјака, од хладноће, од врућине, од казне, од кајања” (*ibid.* 142).

На два места се у овој новели помиње боја челика (на руском *стали*) што асоцира на Стаљиново име (Delić 1997: 361). У фусноти посвећеној Федјукину истиче се његов књижевни дар за описе природе: „сурова лепота сибирских пејзажа... тишина далеких језера боје челика” (*ibid.* 120), и при крају читамо податак да Борис Давидович има „намештене вилице од неоксидирајућег челика” (*ibid.* 141) по чему ће га двадесет година после смрти „препознати” у Москви, како је у „Пост скриптуму” написано. Челични зуби сугеришу на мучења Бориса у стаљинистичким логорима, где су му избили све зубе, стаљинизам га је обележио, али сугеришу и челичну чврстину самога Бориса Давидовича.

3.6. „Пси и књиже”

Ово је прича о Баруху Давиду Нојману и сâм Киш каже у „Напомени” на крају да је „заправо превод трећег поглавља [...] инквизиторског регистра” (Kiš 1987: 163). Основна тема је инквизицијско прогонство Јевреја и њихово насилно покрштавање, односно инквизицијски процеси, сламања, мучења и уништења људи. Можемо уочити упоредивост имена Барух Давид Нојман – Борис Давидович Новски, упоредивост инквизицијских и стаљинистичких процеса или само прочитати на крају новеле да постоје и следеће подударности: „постојаност моралних уверења, проливање жртвене крви, сличност у именима [...] подударност у датумима хапшења Новског и Нојмана (у исти дан кобног месеца децембра а у размаку шест векова, 1330...1930)” (*ibid.* 164). Киш наглашава и да је пронашао „повест о Давиду Нојману после писања приче о Борису Давидовичу” (*ibid.* 165). Шта можемо инферирати из свих ових података? Одговор можемо прочитати у два цитата које Киш наводи: „Ко је видео садашњост, видео је све: оно што се догодило у прошлости и оно што ће се збити у будућности” (Aurelije 2018: 37), као и: „Свет бива повремено разорен пламеном који га је саздао а затим се поново рађа да би проживео исту повест [...]. Поново сваки мач и сваки херој [...]” (*ibid.*) Дакле, судбине се понављају, судбина Бориса Давидовича Новског се већ одиграла пре шест векова, претеча јој је судбина Баруха Давида Нојмана. Понављање се јавља као историјска и судбинска правилност. „Покрсти се или ћемо ти мудрост књига истерати на потиљак” (Киш 1987: 150), као

7 Ваља напоменути да чак ни самоубиство није коначно ослобођење, јер се прича завршава цитирањем чланка из лондонског Тајмса у коме пише да је Борис Давидович поново виђен (да постоје сведочанства, итд.), што доводи у питање могућност да се изабраним начином смрти заокружи сопствена биографија, јер сећањем, као и Кишовим приповедањем управљају документи и сведочанства, због чега дилема о датуму, времену, начину смрти Бориса Давидовича остаје и након што се прича доврши. Тиме се унутар књиге реплицира на завршетак приче о Верскјолсу, који је погрешно уписан у оне који су погинули у бици код Брунете, док је, по сведочењу приче, заправо умро (убијен је) у логору неких десет година касније.

да чујемо глас Федјукина. Потом: „[...] желим да живим у миру са самим собом, а не са светом” (*ibid.* 161), као да слушамо речи Бориса Давидовича. Киш нас упућује како да читамо ову новелу. Чак нас додатно усмерава путем фуснота када објашњава перифразу „књига нечастивог” која се односи на Талмуд, чији је сваки примерак папа осудио на спаљивање, а спаљивање књига је иначе карактеристично за историју нацизма и стаљинизма. Потом наводи име Бернар Гиј Од Гвожђа (*од гвожђа* на француском *en fer*, а и *enfer* – *иакао*), који је спаљивао књиге и алудира наравно на Стаљина, којег доводи у везу и са паклом.

Захваљујући овој новели (преводу, прилагођеном цитату) целокупна књига добија шестовековну временску вертикалу, а феномен стаљинизма универзалне временске димензије, препознатљиве у другим временима под другим именима.

3.7. „Крајња биографија А. А. Дармолатовова”

У овој новели Киш говори о тоталитаристичком систему који контролише књижевност и у њој се Киш противи књижевности која очијука с влашћу. Књижевност треба да разобличава различите облике тоталитарне свести. Писци и песници не смеју жмурити пред политичким и историјским збивањима, морају преузети одговорност, морају се ангажовати. Како је Жан-Пол Сартр оптуживао Флобера и Гонкура: „Сматрам да су они били одговорни за гоњења после Комуна зато што нису написали ни ретка да би их спречили” (Petrović 2008: 356), тако Киш овде напада Дармолатова, односно писце који стоје на супротним позицијама у односу на њега, као и своје опоненте. Због тога ова новела није посвећена ниједном од Кишових пријатеља, већ (прећутно – бар што се посвете тиче) његовим противницима.

Киш говори о псеудопеснику, лажном, неплодном, који навлачи камену маску, а она означава одсутност, незаинтересованост, чува га и чини безбедним. Такође, навлачење маске последица је његовог стајања уз режим (Bošković 2008a: 132). Дармолатов је онај песник заглаван у празно, одсутан док борави на броду „Стаљин”, а чују се логорашаи. Постепено се преображава у слона, психолошки и физички се изобличава, а то је резултат Дармолатовљевог компромиса са самим собом, а тако и са политичким системом (Kiš 1987: 139). У „Пост скриптуму” је записано да „остаје у руској литератури као медицински феномен” (Kiš 1987: 163), а не као песник. „Снимак његових мошњи, величине колхозне тикве, прештампав се и у страним стручним књигама где год је реч о елефантијазису и као наравоученије писцима да за писање нису довољна само муда” (*ibid.*).

4. Закључак

На основу појединачног анализирања сваке новеле које заједно чине књигу *Гробница за Бориса Давидовича* видели смо начин на који Киш

разграђује један идеолошки поредак, упућујући нас на друге текстове стваране под велом тоталитарних система, користећи метафоре, игре речи, али и директно оптужујући. *Гробница за Бориса Давидовича* је отворена оптужба против тоталитарне историје, политике, идеологије (Bošković 2008a: 160). У свом делу Киш јасно приказује опасност од заборавља историје и утицај тоталитарних режима на људска права, личност и слободу изражавања. Његове новеле, пуне симболике, метафора и директних оптужби, служе као средство борбе против замагљивања истине и борбе за одржање слободе мишљења. Употреба језика као оружја и алата памћења представља кључни мотив, јер је језик средство којим се води борба за истину, одговорност и људскост у време културне и политичке окупације. Киш нас подсећа да књижевност није само уметност, већ и одговорност, а његов рад је позив на отпор, непристајање на неправду и обавезу писаца да сведоче против системских злоупотреба. Његови текстови и данас остају актуелни као снажна порука потребе за слободом говора и истине у свету где тоталитарни режими и даље представљају претњу елементарним људским вредностима. „Свака књига која сведочи против државе као институције насиља, лажи и безакоња, даје смисао целокупном нашем писању.” (Bošković 2008a: 161)

ЛИТЕРАТУРА

- Aurelije 2018: M. Aurelije, *Misli*, Miba books.
- Bošković 2001: D. Bošković, *Ritualni svet Grobnice za Borisa Davidovića Danila Kiša*, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, 1–2, Novi Sad, 123–155.
- Bošković 2008a: D. Bošković, *Tekstualno (ne)svesno Grobnice za Borisa Davidovića*, Beograd: Službeni glasnik.
- Bošković 2008b: D. Bošković, *Socijalistička paradigma srpske modernističke i postmodernističke literature*, *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. II, Književnost, društvo, politika, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 33–43.
- Delić 1995: J. Delić, *Književni pogledi Danila Kiša: ka poetici Kišove proze*, Beograd: Prosveta.
- Delić 1997: J. Delić, *Kroz prozu Danila Kiša: ka poetici Kišove proze II*, Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Kiš 1987: D. Kiš, *Grobница за Бориса Давидовића, sedam poglavlja jedne zajedničke povesti*, Beograd: Plato.
- Kiš 1978: D. Kiš, *Čas anatomije*, Nolit.
- Džejmson 1984: F. Džejmson, *Politički nesvesno*, Beograd: Pečat.
- Petrović 2008: T. Petrović, *Moć književnosti*, *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. II, Književnost, društvo, politika, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 349–360.
- Ribar 2019: D. Ribard, 1969: *Michel Foucault et la question de l'auteur: "Qu'est-ce qu'un auteur?" Texte, présentation, et commentaire*. Paris: Honoré Champion.

Milana L. Dodig

**THE LANGUAGE AND TOTALITARIANISM IN DANILO KIŠ'S
NOVEL *A TOMB FOR BORIS DAVIDOVICH***

Summary

This paper examines Danilo Kiš's literary depiction of totalitarianism, emphasizing his use of language, metaphor, and critique to challenge oppressive regimes. Through detailed analysis of his novel "A Tomb for Boris Davidovich", the paper reveals how Kiš disassembles ideological constructs, highlights the writers' responsibilities in resisting authoritarian control, and advocates truthful storytelling as a form of ideological resistance. The analysis underscores Kiš's role in using literature as a tool to confront historical forgetting, ideological manipulation, and the destructive power of totalitarian systems.

Keywords: language, literature, totalitarianism, ideology, resistance, Danilo Kiš

Примљен: 5. август 2025. године

Прихваћен: 10. децембар 2025. године